

Kovács Kristóf

Az Opus Deitől a Provida Materig Állambiztonsági hálózatok és egyházi kisközösségek

From Opus Dei to Provida Mater National Security Networks and Small Ecclesial Communities

ÖSSZEFOGLALÁS

Dr. Bertalan Péter könyve, *Az Opus Deitől a Provida Materig. Állambiztonsági hálózatok és egyházi kisközösségek* az egyház kizárólagos személyes prelatúrájának történetén és XII. Pius pápa apostoli konstitúciójának arra gyakorolt hatásán keresztül mutatja be az egyházi és világi hálózatok összemosódását a 20. század második felében. A kötet a keleti blokk, kiváltképp a kádári Magyarország egyházpolitikájának vizsgálata útján jut el a Providamozgalom magyarországi képviselőjeként bemutatott Bokor bázisközösség működésének és hálózati rendszerének ismertetéséhez.

Kulcsszavak: egyházpolitika, kommunista diktatúra, Opus Dei

SUMMARY

The book entitled *From Opus Dei to Provida Mater. National Security Networks and Small Ecclesiastical Communities* presents the amalgamation of ecclesiastical and secular networks in the second half of the 20th century through the history of the exclusive personal prelature of the church and the influence of Pope Pius XII's apostolic constitution on the latter. The book analyses church policy in the Eastern bloc, with special focus on Hungary during the Kádár regime, and describes the operation and network of the Bokor basic community, presented as the Hungarian representative of the Provida Movement.

Keywords: church policy, communist dictatorship, Opus Dei

Zártságából fakadó titokzatossága az egyház belső rendszerét évszázadok óta a laikusok figyelmének középpontjában tartja. Megannyi „tényfeltáró” munka sikere mellett e fokozott érdeklődésnek köszönhető, hogy Dan Brown *A Da Vinci-kód* című regénye bestsellerré válhatott, és 2009-ig több mint 80 millió példányban kelt el világszerte. A könyv azonban nem csupán általánosságban az egyházat ábrázolja az összeesküvés-elméletek melegágyaként, hanem kimondottan az Opus Dei szervezetére koncentrál. Az 1928-ban alapított, de az egyház által csak 1951-ben elismert, 1982 óta viszont a katolikus egyház egyetlen személyes prelatúrájaként működő Opus Dei azonban a műben meglehetősen torz képében jelenik meg, amely imázs – mivel a mozgalmat az egyház sötét titkait gyilkosságok és egyéb ármánykodások elkövetésével védelmezők erkölcsstelen, illuminátus gyülekezeteként írja le – a valóságnak alig felel meg, így valódi ismeretterjesztő funkcióval sem bír. Brown könyvének – némileg blaszfemikus karaktere mellett – mégis lehet pozitív hozadéka a történettudomány népszerűsítéséért vívott küzdelemben.

Az egyházat és személyes prelatúráját félrevezető és karikatúrisztikus módon megjelenítő regény népszerűségének oka, hogy a társadalom legkülönbözőbb rétegeinek előítéleteit erősítette vagy éppen alakította ki. Ez az egyházzal szembeni „leleplezni vágyás” lehet az, ami a laikusok figyelmének fókuszába emelheti Bertalan Péter legújabb könyvét is. Mindehhez hozzájárul az ügynökakták nyilvánosságra hozatalának kérdése, amelynek a napi politika nemcsak mérgezője, de talán egyenesen ihletője is. Az *Opus Deitől a Provida Materig* tehát több, napjainkban is a közérdeklődés centrumában álló téma keresztmetszetében műveli olvasóját.

A borítón szereplő igen erős szimbolika elemei piktogramokra jellemző hatékonysággal alakítják ki az első benyomást az olvasóban: a könyvbe lapozva az egyház és a kommunista diktatúra viszonyáról tudhat meg többet. Erre az egyértelmű impresszióra erősít rá a tárgyilagos címválasztás, amelyet a már informatívabb alcím konkretizál: *Állambiztonsági hálózatok és egyházi kisközösségek*. Külön figyelmet érdemel a borító koncepciózus grafikai megoldása, amellyel az ideológiai szembenállást igyekszik illusztrálni: a diktatúra ateizmusa által kifizített szögesdróttal elválasztott előlap bal oldalán a latin kereszt felett tünteti fel a főcímet, amelynek kizárólag egyházi tartalma van, átellenben pedig a sarló és kalapács vörös jelképét, amely fölött azonos színnel írja ki az alcímet, így utalva a diktatúra megtörő eszközére, az állambiztonsági hálózatok és egyházi kisközösségek nexusának sajátosságában rejlő megfigyelési lehetőségekre.

A cím sejtelmes: első olvasatra legtöbbször talán egy folyamat leírását várja, azonban voltaképpen inkább egy paletta két markáns elemét emeli ki. Ezek egyike a már fent említett Opus Dei, annak egyházi és osztársadalmi gyökérvetése, hálózatosodása, másik eleme pedig az 1947-ben XII. Pius pápa által kiadott *Provida Mater* kezdetű apostoli konstitúció és annak utóhatása. A könyvet olvasva világossá válik: e kettő tulajdonképpen összeér, egybefonódik és egymást erősíti. A mű külön erénye hiánypótló mivolta, hiszen az apostoli konstitúció sorsának feltárásával és jelentőségének bemutatásával a történettudomány pár évvel ezelőttig javarészt adós maradt. Köszönhető ez természetesen annak a több mint negyven esztendőnek, amíg a hasonló irányú ku-

tatások finoman fogalmazva sem estek a kultúrpolitika támogatott kategóriájába, de még a túrtben is csak esetleges helyet foglalhattak el. A rendszerváltozást követően sem foglalkozott magyar nyelvű szakirodalom behatóbban a Provida Materrel, így az adósságot maga a szerző, Bertalan Péter törlesztette, aki már 2010-ben is vizsgálta az enciklika keletkezésének körülményeit, valamint utóéletének különös, „rejtőzködő” mivoltát (Bertalan, 2009). A kötet tehát nem előzmények nélküli, mégis rendkívül újszerű, hiszen ezúttal már a korábbinál jóval komplexebben, a prelatúra működésének, az enciklika alkalmazásának és az állambiztonsági szervek tevékenységének hármasszerezésében értékeli a magyarországi eseményeket.

A keresztmetszet pedig azért is érdekes, mert az *Opus Dei* bizonyos értelemben maga a fenti mezsgye – biztonsági rés az egyház tűzfalán, hiszen világi jellege valamelyest megkönnyíti, hogy hálózatrendszerébe az állami titkosszolgálatok beépüljenek. Tagjait már a prelatúra jellege a „sokszoros idegenség” karkai állapotába kényszeríti. A lelkesítő mozgalmak esetében ha nem is sokszoros, de legalább kétszeres idegenséget jelent, hogy tagjait az egyházi és a világi szféra is bizonyos fokú gyanakvással figyeli. Ezt a kettősséget erősíti fel a minden diktatúrát kialakulásától jellemző paranoia, amely a totális rendszerek vezetőit a hatalomátvételüket megelőző időszak illegalitásában ért üldöztetés szintén földalatti módszereiből fakad. Így alakult ki az a rendkívül komplex hálózat, melyben már a gyanús elemek megfigyelésével megbízott ügynökök is gyanússá váltak titkos munkaadóik szemében. Az *Opus Dei* beépített, államvédelmi tevékenységgel megbízott

ügynökök tehát háromszorosán idegenné vált: különccé az egyházi rendszerben, gyanússá a világi társadalom szemében, és nem utolsósorban idegenné az államhatalom szemében, amely képtelen volt bízni „harcba küldött katonájában”.

A kötetet Birher Nándor bevezetője nyitja, aki ajánlása mellett gondoskodik a megfelelő kontextualizációról. Birher nem mellesleg társszerzője a szerző korábbi, magyar nyelven alapműnek tekinthető könyvének, amely a kötetben szintén igen releváns hálózatelmélet témájában jelent meg (Bertalan–Birher, 2016). A Károli Gáspár Református Egyetem címzetes egyetemi tanára a monográfia egyháztörténeti szerepére mutat rá. Teljes joggal méltatja a szerző „tudós érzékenységét”, amellyel rávilágított a Provida Mater kezdetű enciklika valódi horderejére. Arra az erőre, amellyel már idejében képes lehetett korszerű iránymutatást adni a világháború után Kelet-Európában kialakuló társadalmi berendezkedés sajátosságainak figyelembevételével zajló egyházszerző munkának. Utóbb már tisztán látszik: a katolikus egyház túlélésének egyetlen esélye volt ez a nagy hirtelenséggel létrejövő keleti blokkban.

Birher azonban kiemeli: az enciklika mellett elsődleges jelentőséggel bírt azon egyháziak áldozatos kitartása, akik az egyház és állam harcának frontvonalán rekedve küzdöttek hitükért, azon a mezsgyén, ahol nem számíthattak egyik fél valódi oltalmára sem. Ezekről az emberekről emlékezik meg könyvében Bertalan Péter, munkája ekképpen tudományos igényességgel végzett kutatómunkára épülő mementónak is tekinthető.

Nem a monográfia egyháztörténeti szerepéről értekező bevezető azonban az egyetlen fejezet, amely kontextust

igyekszik teremteni a kötetben leírtaknak. Maga a szerző is a „kályhától” indul. Prológusában érthető, könnyedén átlátható logikával, világos stílusban ábrázolja a folyamatot, amely fokozatosan átformálta az egyház és az állam viszonyának természetét, és földalatti kötelékek szövevényes rendszerévé alakította a középkorban megfigyelhető szinte zavartalan szimbiózist, amíg a kapcsolat egyre inkább csak – az átlagos szemlélő számára szinte láthatatlan – hálózati kapcsolatok szintjén érhető tetten. A világosság a kötet egészének nagy erénye – a téma már természetéből adódóan igen komplikált, azonban a szerző a hálózati kapcsolatok világának kutatása során szerzett rutinjának köszönhetően, megbízható idegenvezetőként kalauzolja az olvasót, aki a tudományos művekből nyerhető legfontosabb profittal gazdagodhat a könyvet letéve: kompetenssé válik a témában. Különösen értékes haszon ez jelen kötet tárgyának tekintetében, hiszen az egyházi és társadalomtörténet keresztmetszetének a hálózati kapcsolatok irányából való igen újszerű megközelítése szokatlan lehet a legtöbb érdeklődő számára.

A katolikus egyház 20. századi története során kialakult hálózatrendszer bemutatása jó alapot szolgáltat a téma megértéséhez. A szerző az állam és a katolikus egyház hálózati rendszereinek összefonódását a *Rerum Novarum* enciklikához és az annak nyomán kibontakozó keresztényszociális gondolat térhódításához köti, mondván, utóbbi ekkor mutatott először olyan erős érdeklődést az előbbi igényei és ezzel együtt struktúrája iránt, amely közeledés elkerülhetetlenül szimbiózissá alakította a két nagy halmaz viszonyát. Ez a kapcsolat, a hálózatosság folyamata hagyományosan diffúz termé-

zetének megfelelően, egyre csak erősebbé, mind nehezebben szétválaszthatóvá, ugyanakkor azonban áttekinthetlenebbé is vált. A könyvre mindvégig jellemző következetesség ellenben segíti az olvasót a tájékozódásban, így válik érthetővé a szövevényes viszonyrendszer.

Bertalan Péter tömören és világosan tisztázza a római katolikus egyház geopolitikai szerepét. Egyértelműsíti „felekezeti választásának” okát is: a katolikus egyházat az a felismerés tette vizsgálatá alanyává, hogy annak „20. századi története tükrözi legjobban a pártállam és az egyházak szembenállásának tipikus jellemzőit”, illetve hogy „a papság és a hívek ellenállása itt mutatkozik a legegységesebbnek és a legkitartóbbnak”. A geopolitikai vizsgálódás célja a magyarországi egyházpolitika viszonyítási pontjainak meghatározása, majd ezek mentén történő bemutatása. A szerző fontos feladatot teljesít, amikor a mára a közvélekedésben jobbára gulyás-kommunizmussá szelődött Kádár-korszak egyházpolitikájának – folyamatosan változó mértékű – radikalizmusára emlékeztet. Célja persze nem a pellengérré állítás, sokkal inkább a katolicizmus szabad szellemet ővő funkciójának illusztrálása. Az az oltalmazó szerep, amelynek köszönhetően a hálózatok rendszerének működése kulcsfontossággal bírt mindkét – pontosabban az egyházzal együtt mindhárom – blokk számára. Hiszen amellet, hogy a Nyugat és a katolicizmus a szabad szemmel legtöbbször láthatatlan kapcsolatokat igyekezett a maga hasznára és a keleti blokkban rekedt hívők legalább viszonylagos szabadságának megóvására alkalmazni, a szovjet befolyás alatt álló országok állambiztonsági szervei szintén ezen kötelékekre támaszkodva kívánták felfedni a kormányzataik ellen irányuló esetleges szervezkedéseket.

A szerző az apostoli konstitúció nyomán kibontakozó Provida-mozgalom magyarországi vetületeként vázolja a Bulányi György vezette Bokor-mozgalom történetét is. A piarista szerzetes klerikusként került szembe az ellentmondást nem tűrő módon szekularizáló kommunista vezetéssel, ám szabadulását követően évtizedekre mégis saját egyházának eretnekjévé lett. A páter saját meglátása szerint tanainak azon tételével váltotta ki Joseph Ratzinger ellenérzését, mely szerint a bázisközösségek szervezésének módszere paradigmaváltást jelenthetett a katolikus egyház szervezésében. Ezen felfogása nyomán még a világi szférában politikai és gondolati szabadságot hozó rendszerváltást követően is igen mostoha bánásmódban részesítette az a katolikus egyház, amelynek életét és hivatását szentelte. A kommunizmus egyházpolitikájának keze még „visszanyúlt sírjából”, és fő üldözöttje, a kisközösségi szervezés egyik legfontosabb magyar képviselőjének saját egyházától történő elidegenedését eredményezte azáltal, hogy gyanússá tette saját nagyközösségében. Bulányi páter esete jól példázza, hogy a jelen pillanat még nem elég kései ahhoz, hogy ne érezzük a múlthoz tartozónak, és objektív szándékú megítéléséhez ne kelljen a jövő történéseinek ítéletére várunk.

A könyv összegzése (utóirata) hatásos metodikát követ: tíz olyan állítást fogalmaz meg a mű tárgyával kapcsolatban, amelyek úgy kívánják nyomatékosítani a szöveg egészében foglaltakat, hogy a tényyszerűségtől egy tapodtat se mozduljanak ama szubjektivitás felé, amelynek a szerző a többi fejezetben sem enged teret. Egy ilyen, sokak számára kényes témában egyéb megközelítés nem is lehet előremutató. Az *Opus Deitől a Provida Materig* ellenben megingathatatlan objektivitásával fontos mérföldkő azon az úton, amelynek végpontján a megannyi – a szerző szóhasználatával élve – „egyházkép” valamelyest hasonlatos jelentéssel bírhat „szemlélői” számára, és a kérdés az időbeli távolság okán letisztulva kerülhet a történelemkönyvek lapjaira.

Bertalan Péter: Az Opus Deitől a Provida Materig. Állambiztonsági hálózatok és egyházi kisközösségek. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016, 195 oldal.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bertalan Péter (2009): *Provida mater: egy rejtőzködő enciklika magyarországi utóélete*. Human Exchange Emberi Erőforrás Fejlesztő és Tanácsadó Alapítvány, Kaposvár.
- Bertalan Péter – Birher Nándor (2016): *Hálózatokban*. OKTKER-Nodus.